

Izvornik: «***Reines Denken macht frei!***», Renatus Ziegler «*Die Drei*» 5/2005

Čisto mišljenje oslobađa!

Oslobođenje kroz univerzalne ideje
i sloboda kroz individualnu delatnost

Renatus Ziegler

Sasvim je sigurno: čovek je slobodan – u stanju delatnosti čistog mišljenja. Da li čoveku uspeva, da ćeće uspostavi ovo stanje slobode i da ga proširi na druga područja delatnog mišljenja i rada, nije principijelan problem, kako tvrde današnji neurobiolozi, nego pitanje razvoja.

Uvod

Duh-mozak-debata¹ se tiče *mene*. Tvrđnje neurofiziologa i filozofa na ovu temu za mene nisu na prvom mestu diskurzivno-plauzabilna [razumno-uverljiva] opravdanja ili opovrgavanja zamislivih pogleda na svet ili omiljenih uverenja, nego zahtevi za *moje individualno mišljenje*, izazovi i ponekad vređanja *moje individualne autonomije*. Zbog toga se meni ovde ne radi o akademsko-argumentovanim raspravljanjima – ma koliko mogla biti uvek uzbudljiva i izazovna za moju sposobnost logičko-kombinatornog mišljenja –

već o meni samom, o mom mislećem samorazumevanju, o mom iskustvenom najunutrašnjijem biću.

Tačno na ovom mestu se pokazuje, da li je nauka saznanja ostala samo teorija ili omladinska i studentska filozofija ili je bila poneta i integrisana u dalji razvoj svesti i ima odgovarajuće žive i doživljajima bogate konsekvene. Bez samostalnih iskustava i diferencirane obrade istih u području mišljenja i saznanja u dužim vremenskim razdobljima, ovde se ne dolazi na solidan temelj. Upućivanja na neko misaono-empirijsko ovladavanje ovim zahtevima nalaze se stoga na prvom mestu u sledećem. Pre nego što se može pristupiti prikladnoj interpretaciji modernih neurofizioloških istraživačkih rezultata, moraju barem biti prezentovani ovi temeljni uvidi i to kristalno jasno, zasićeno doživljajima i sa puno života.

Najpre se jednom mora osloboditi od predrasude, da je mišljenje samo deo područja duh-mozak-problema. Ono je *problem* jednog u svojoj posebnosti i u svojim funkcijama područja činjenica koje eventualno još nisu prozirne, i potrebnuju dalje razjašnjenje. Ono je ipak istovremeno, najmanje u principu, *rešenje*, pošto je ono instrument *svakog* razjašnjenja. Kroz neko raspravljanje sa mišljenjem stvara se dakle ne samo neka osnova, da bi se prosvetlilo, prozrelo individualno mišljenje, već se istovremeno

izgrađuje jedan instrument, koji je preduslov svakog daljeg razjašnjenja, naročito razjašnjenja odnosa mozga i duha.

U većini meni poznatih publikacija o duh-mozak-debati pada u oči to, da se po pravilu pod „duhom“ ne shvata ništa specifično određeno, već u suštini celokupno područje doživljaja („sadržaj svesti“) čoveka, počevši od čulnih opažanja o osećanjima, nagonima, požudama, predstavama, pomislima, sećanjima, asocijacijama do procesa mišljenja i doživljaja saznanja. Zatim se tvrdi o nekoj zavisnosti ovog opsežnog spektra doživljaja od (neuro-) psiholoških procesa. To načelno ne može da iznenadi. Jer se to doživi i spozna već i bez ovog istraživačkog rezultata (mada još ne do tih prikazanih detalja): mnogi sadržaji svesti nalaze se u nekom više ili manje direktnom podražajno-reakcionom odnosu prema unutrašnjim ili spoljašnjim događajima. Tako se imaju sasvim različite požude, želje i osećanja, već prema tome da li postoji glad ili sitost, umor ili napetost, svežina i pažljivost. Pitanje dakle ne može biti, da li postoji zavisnost te vrste (prirodno!), nego da li se „duh“ dâ *redukovati* na takve više ili manje od tela zavisne doživljaje.

Da bi se odmah reklo: Ova redukcija se nužno mora izjaloviti. Ali samo tada, ako se osvojilo neko područje, u kome se čovek oseća kao „gospodar/gospodarica kuće“. Ovo područje se ne može jednostavno unapred pronaći – i zbog toga ne pada ono dalje u oči ni većini učesnika i učesnika duh-mozak-debate –, već se prvo mora stvoriti i obraditi red i mesto u kući duha, kako za njegovu prisutnost, tako i za postajanje njegove svesnosti.

Ja ovde ne bih htio teoretski (logički) da pobijam tvrdnje neurofiziologa i filozofa o determinisanosti (ili beznačajnosti) duha kroz funkcije mozga i ostalog tela² – što bi zamašno bilo moguće, ali ne i sasvim plodno –, već da skrenem pažnju na jednu oblast duha, u kojoj svaki individualno misleći i doživljavajući čovek može da pronađe srž cele stvari, naime da sâm za sebe uvek iznova odgovori na pitanje o individualnom samoodređenju ili slobodi volje. Za to se mora konkretno uočiti i jasno u sebi diferencirati područje „duha“. Da bi stanje stvari ovde sad postalo empirijsko i da ne ostane teorijsko, ja nastavljam istraživanja na jednom primeru.³

Jedan primer: deo i celina

Delovi neke celine mogu da se nalaze jedan prema drugom u prostornom ili vremenskom odnosu, kao delovi nekog kolača odnosno sati nekog dana. U oba slučaja celina, jedinstvo delova, nije istog značaja sa zbirom delova: jedinstvo uzima u obzir konkretnu kompoziciju, konkretan prostorni odn. vremenski raspored delova prema celini. Zbir je bez sprovedenog gledišta kompozicije, prema spoljašnjim delovima, to znači, u svojoj sopstvenoj određenosti neuhvatljivo sastavljanje. Sebi se ovo može pojasniti kod nešto kompleksnijih primera, kao na delovima nekog časovnika odn. fazama razvoja nekog komplikovanog procesa ili toka kretanja (na primer: fizikalno dvostruko klatno, kretanja planeta, dinamika konstelacija planeta, hemijski procesi) ili na primerima iz prostornih umetnosti (vajarstvo, arhitektura, slikarstvo) odnosno vremenskih umetnosti (muzika, drama, euritmija, balet). Ovde mora *svari* deo da bude

na svom tačnom mestu – u prostoru i/ili u vremenu; ne sme nijedan da bude više i nijedan manje. Delovi su prema tome nužne komponente celine, koja bez njihovog postojanja i bez njihove primerene kompozicije ne bi bila jedinstvo.

Celina je konkretna kompozicija delova a ne njihov puki skup ili nepovezano sastavljanje. Prostorni i vremenski aspekti ne pripadaju od početka pojmovnom određenju delova i celosti, ali mogu da se pridruže. *Taj* deo, kao zajednička zakonitost pojedinih delova, se razlikuje od ovih, isto tako kao što se *ta* celina razlikuje od pojedinih celosti. *Taj* deo i *ta* celina se nalaze u nekom čisto idejnom odnosu. *Taj* deo nije deo te celine ili neke celine. On ima idejno određenje prema sadržaju, koje neki objekat čini dělom neke celine: deo-bitak znači, u svom određenju kao pojedinačno i kao nešto povezano sa drugim delovima biti pripreden u jednu celinu. To ne isključuje, da sami delovi ponovo mogu biti celosti od daljih delova etc. *Ta* celina nije celina tog děla ili od delova. Ona ima idejno određenje prema sadržaju, koje neki objekat čini celinom za delove: celina-bitak znači, u svom određenju na delove i njihovu kompoziciju biti pripreden do jedne celine.

Univerzalni sadržaj i individualna doživljivost

U raspravljanju sa navedenim primerom mogu se razlikovati dve faze. U nekom prvom koraku izrađuju [obrađuju] se eventualno novi pojmovi i argumenti ili se ono što je već poznato, možda kroz sećanje, dovodi opet do svesti. Najpre se veruje autoru, što se tiče tačnosti prikazivanja, i pokušava se ući u prikazane tokove misli. Ako postoji nesigurnost pitaju se možda još kolege ili prijatelji i konsultuju se eventualno udžbenici ili stručne knjige ili internet.

Kod uznapredovale aktivnosti mišljenja nastupa jednom trenutak, u kome se više jednostavno ne oslanja na različita postojeća prikazivanja, već se ona proveravaju kroz individualno mišljenje, dovode u vezu jedna sa drugim, i eventualno koriguju i dopunjaju. Postigne li se to, tako se može početi i sa samostalnim proziranjem razvijenih povezanosti. Ja sam za ovaj proces svesno odabrao relativno jednostavne pojmove, kod kojih prozirnost ne mora da se izjalovi zbog kompleksnosti sude lujućih pojmovnih faktora.

U temelju sledećih razmatranja nalazi se samo ova *druga faza* mislećeg raspravljanja, u kojoj se kroz individualno delatno mišljenje sebi savršeno razjašnjava stanje stvari. Ovde napokon ne igra nikakvu ulogu ni izvorni tekst, ni mišljenje prijatelja, kolega ili eksperata. Neko „proziranje“ ili „jasno uviđanje“, koje se podupire na bilo kakve neprozirne ili nesagledane tvrdnje, navike ili čak na neispitane rituale, ovde ne dolazi u obzir. U svakom slučaju o tako nečemu ne može biti govora u okviru samostalno izrađenog pojma.

Tek ako sam meni sve sâm izradio, i sve tuđe, puko primljeno ili puko automatsko, slepo prema pravilima izvedeno preobrazio u samostalno stvoreno i individualno sagledano, prozirem ja sve komponente i povezanosti. Tada ja znam, da su *svi* konkretni delovi i celosti samo primjeri za univerzalne zakone děla i celine. Samo na ovoj individualnoj

doživljajnoj bazi može da nastane *sigurnost* i *izvesnost*. Sve drugo je samo priprema za neki samostalni uvid. Ovaj počiva na *individualnom* doživljavanju i prosuđivanju. Ovde ništa nemaju da traže prosuđivanja koja nisam ja aktivirao: to su nesvarljivi komadi, koje moram ili da izdvojam ili da kao samostalno izrađena stanja stvari integrišem u celokupnu povezanost.

Uprkos tim samostalno izrađenim univerzalnim stanjima stvari (ideje, zakoni) ti poslednji nisu proizvodi ove delatnosti: oni su kroz individualnu delatnost mišljenja samo dovedeni do pojavlivanja (podignuti u svest), ali nisu proizvedeni od nje [od te delatnosti mišljenja]. Ovo se može pročitati na sledećem: Prvo u gore navedenom iskustvu mišljenja ne postoji nijedna neposredna osnova za hipotezu subjektivnog proizvođenja sadržaja mišljenja (ideje, zakoni) – naprotiv, neposredno iskustvo mišljenja govori jasno protiv. U daljem se ne pojavljuje ni na jednom mestu nužnost, da se u razvoju misaonog toka orijentisanog na idejne sadržaje obrati pažnja na rezultate neurofiziologije. Takvi misaoni tokovi su prema iskustvu (ne teoretski) potpuno nezavisni od faktora koji se nalaze izvan njih.

Drugo su ovi sadržaji imanento određena stanja stvari, koja se nalaze u nužnim vezama određenim jedino kroz sebe same, dakle ne podležu mojoj samovolji. Princip dêla, princip celine i njihovog odnosa *nisu moji* pronalasci, nego iskustva mišljenja neposredno pristupačnih univerzalnih *činjenica* ili datosti. Da bih sa sigurnošću spoznao stvarnu, immanentnu i od mog mislećeg subjekta nezavisnu određenost, meni naponsetku ne treba odobravanje ili potvrda drugih ljudi. Inače bi uvid i jasnoća najzad bili i time principijelno ništa drugo već specijalne forme neke intelektualne zavisnosti ili izraz neke grupne ideologije.⁴ Potrebna su samo svoja individualna iskustva u ophođenju sa takvim sadržajima mišljenja: ova jasno pokazuju immanentnu vlastitu pouzdanost (neophodnost) ovih sadržaja kao i njihovu otpornost protiv svake vrste samovolje (nepromenljivost). K tome ne pokazuju nikakve znake sopstvene promene (nepromenljivost, postojanost). Pošto takvi sadržaji mišljenja za svoje postojanje kao i za svoju potvrdu ili opravdanje ne potrebuju nikakav odnos na čulno opažljivi iskustveni svet, mogu takođe da se označe kao *čisti* ili *od čulnosti slobodni sadržaji mišljenja* ili *ideje*, a odgovarajuća delatnost mišljenja kao *čisto* ili *od čulnosti slobodno mišljenje*.

Postigne li se to, da se i drugi idejni sadržaji misle na isti način kao takve elementarne ideje, tako se razvezuje od ovih specijalnih područja idejnog sveta, ali se ne napušta princip čistog ili od čulnosti slobodnog mišljenja. Samo se proširilo područje predmeta, ne pak kvalitet delatne iskustvenosti.

Sloboda duha

Do sada je bilo pretežno govora o stanjima stvari u formi delatno proizvedenih čistih sadržaja mišljenja. Njihova vlastita pouzdanost i postojanost bila je svesno empirijski dokazana. Sad treba pogled usmeriti na ovu *formu delatnog postojanja*. Ja još jednom podsećam na to, da se ovde uočava faza savršenog proziranja nekog stanja stvari, dakle ne obazire se na sva pripremna stanja ovog proziranja. U pripremnoj fazi dolaze u obzir različiti psihički događaji i stanja, kao pomisli, fantazirajuća ili sanjajuća ili lako odsutna

(opuštena) svest, iskustva sa predstavama i simbolima, nagađanja, slutnje etc. Ovo ispitati u pojedinačnom, spada u neku psihologiju logičkog ili uopšte mislećeg otkrivanja, koje nije tema naših istraživanja. Sada se ne radi o strategiji traženja misaonih stanja stvari, već o razmatranju onog stanja svesti, koje je prisutno na cilju procesa traženja kod savršenog proziranja. Mada subjektivna svest na putu donde biva pod uticajem, potpomagana, kočena ili gonjena, tako je napokon dostignuto neko potpuno samostalnije (autonomnije) stanje, samoovladavajuće i samoodređujuće. Ovo stanje je samostalno i samoovladavajuće, pošto isključivo zavisi od subjekta, da li on hoće čisto da misli ili ne: ne postoji nijedan agens, koji goni na čisto mišljenje, nijedan svetski pogon, u kome bi se bilo samo jedan točkić: unutar iskustva čistog mišljenja ništa ne upućuje na takvu zavisnost – sve drugo je špekulacija, koja se ne nadovezuje neposredno na ovo iskustvo mišljenja.

Time se takođe ovo stanje misaone radinosti pokazuje kao oslobođeno od svih stranih uticaja kao i od immanentnog određenja kroz stavljanje individualnih uslova a time kao savršeno samoodređujuće, to znači iz Sopstva (Ja) slobodno određeno. Takođe ovde pokazuje iskustvo, da u tom aktuelnom stanju mišljenja koje je uzeto u obzir (koje nije prenosivo na sva stanja svesti), doživljena individualna delatnost nije direktno zavisna od bilo kog telesnog faktora. Naravno, ako ja ispadnem iz ove aktuelnosti [stvarnosti], mogu funkcije mozga da imaju svoj ideo u tome. Ali *dokle god i dok* traje aktivnost samoodređujućeg mišljenja, ne može biti govora ni o kakvom uticaju tela na ovu aktivnost.

Ovaj doživljaj slobode u svojoj aktuelnosti, nezavisnosti i valjanoj određenosti zasniva čovekovu sposobnost slobode. Gledajući odavde više nije pitanje, da li čovek može biti sloboden pod određenim uslovima – on to može, u stanju delatnosti čistog mišljenja. Da li čoveku uspeva, da ćešće uspostavi ovo stanje slobode i da ga proširi na druga područja delatnog mišljenja i rada, nije principijelan problem, kako tvrde današnji neurobiolozi, nego pitanje razvoja. Iz toga se takođe može razabrati, da se kod pitanja slobode ne može raditi o tome, da li je čovek u svim životnim situacijama slobodan, ili može biti, već o ispitivanju realnih uslova, pod kojima nastupa stanje slobode.

Povratno prisećanje na duh-mozak-problem

Većina neuropsihologa te samo u unutrašnjem individualnom pristupačne doživljaje odbija kao nenaučne i u njihovoј empirijskoj osobenosti ih ne shvata ozbiljno. Oni prema priznanju nisu opšte pristupačni, no ipak dele ovo svojstvo sa svakim čulnim opažanjem. To ignorisanje unutrašnjih doživljaja kao sastavnog dela naučno obradljivih fakata [činjenica] ide ipak samo, ako se ogreši protiv jednog fundamentalnog principa naučnog mišljenja: šta se direktno može iskusiti, mora se takođe direktno istražiti. To naročito važi za sâmo mišljenje. Takođe se ni neurofiziolozi konačno ne zadovoljavaju time, da istražuju samo površinska strujanja kože glave, dakle *delovanja* strujanja mozga i kao posledicu toga da sâma ova (strujanja) jedino *indirektno* uhvate, već hoće tako direktno koliko je moguće da izmere procese (događaje) u *unutrašnjosti* mozga, invazivno [prodirući] kod životinja, i (dosad najčešće) neinvazivno, kroz postupak koji daje sliku, kod ljudi.

Rezultati internih [unutrašnjih] i u najistinitijem smislu reči invazivno-delatnih istraživanja mišljenja su jasni i od velikog dometa: Postoje aktivnosti svesti, posebno čisto mišljenje, koje su s obzirom na svoje sadržaje i s obzirom na individualnu delatnost koja ih posreduje iskustveno samoodređujuće i time nezavisne od mozga. Štaviše, dolazi još bolje (ili gore za konvencionalne neurofiziologe i -filozofe): Ako se podje od toga, da delatnosti duha i mozga vrše jedno na drugo neposredan uticaj, tako može u slučaju čistog mišljenja (u pogledu sadržaja i delatnosti) ovaj uticaj da ide samo od mišljenja na mozak a ne obrnuto. Jer je hipoteza o nekom uticaju mozga na sadržaj i delatnost čistog mišljenja bila upravo empirijski pobijena.⁵

Ovo dokazati ulazeći u pojedinačno biće zadatak neke buduće neurofiziologije ili „neurozofije“, koja računa sa nekim u sebi diferenciranim spektrom duševno-duhovnih aktivnosti. Već sada se može doduše iskusiti, da te aktivnosti mišljenja ostavljaju iza sebe tragove, čije konkretno nastajanje ipak najpre ostaje u mraku: Ako bi to naime bio takav slučaj, da čisto mišljenje nema nikakve veze sa mojim mozgom, tako bi moralno posle završetka akta mišljenja isto u potpunosti da nestane iz moje svesti. Ovo ipak nije slučaj. Ja se kasnije mogu još setiti, šta sam i kako mislio; k tome može biti, da mi posle intenzivnog mislećeg bavljenja sa jednom temom dolete najrazličitije, ponekad plodne pomisli. Pošto ja u aktuelnom mišljenju ne moram da razvijem nikakve svesne aktivnosti, da bi nastupili ovi i slični događaji, za to mora biti saodgovorna neka druga instanca. Ovo se nalazi blizu, da se pripše mozgu, ili opštoj, telesno-duševnoj organizaciji.⁶ Takođe se ja ovde nadam boljem razjašnjenju kroz neku neurofiziologiju koja će do detalja uzimati u obzir i takva unutrašnja iskustva.

Kako su dakle tačno ti dosad poznati rezultati neurofiziologije i -anatomije mogli da budu interpretirani, ipak je drugo i teže pitanje. Primjenjeni merni instrumenti i postupak koji daje sliku ukazuju u svakom slučaju na to, da u nervnom području bivaju uhvaćeni elektrofiziološki procesi (električni naponi i strujanja povezani sa transportom supstance i hemijskim procesima) i / ili izgrađujući procesi razmene materije, a ne *stvarni nervni procesi*. Po mom razumevanju Štajnera imaju pak samo nervni procesi i / ili razgrađujući procesi neku neposrednu funkciju pri postajanju svesnosti. O takvim procesima nema reči u toj meni poznatoj neurofiziološkoj literaturi s obzirom na duh-mozak-problem, ako se ta stvar sebi previše ne pojednostavi, pa se električni procesi u nervima neopaženo *definišu* kao stvarni nervni procesi. Sa ovog stanovišta pokazuju se sasvim druge *mogućnosti*, nego do sada, nekog *tumačenja* tih u prvoj liniji elektrofizioloških fakata eksperimentalnih istraživanja u tradiciji Benjamina Libeta.⁷ Ali pre nego što takva tumačenja mogu prikladno (a ne samo čisto špekulativno) da budu preuzeta u rad, mora se eksplicitno razviti od Štajnera (u knjizi „O zagonetkama duše“, pog. IV. 6) predložena „metoda isključivanja“ za dokazivanje stvarne nervne delatnosti, koja do sada jedva da je shvaćena i još manje konkretno prihvaćena. Pošto tu stvarnu nervnu delatnost koja pripada telesnom području nije moguće uhvatiti kroz dosad poznate metode merenja, ona mora kroz ove metode da eksperimentalno bude zaokružena i time u svojoj specifičnoj osobenosti indirektno uhvaćena – što m. e. [mojim eksperimentima] do sada nije zadovoljavajuće uspelo. Tek tada će se možda jednom moći saznati do detalja, koju funkciju ima sam elektrofiziološki određeni

„potencijal spremnosti“ u okviru tog u eksperimentima izveštavanog postajanja svesnosti voljne odluke i tog stvarnog procesa telesnog kretanja.⁸

Rezime i perspektiva

Kroz čisto mišljenje se može sebi stvoriti slobodan prostor, u kome se s jedne strane susreće područje nezavisno od individualnog postajanja svesnosti (i telesno-duševne organizacije) i područje koje je sopstveno određeno, tj. idejni svet, i s druge strane razviti individualna aktivnost, koja počiva i živi sasvim u sebi sama. To empirijski zasniva samoodređenje i samooblikovanje čoveka, njegovu realnu potenciju slobode. Njemu očigledno uopšteno uzevši ne uspeva, da trajno održi aktivnosti čistog mišljenja: najkasnije pri uspavljanju s tim je uvek iznova završeno. E pa ako ne egzistiraju opisani tragovi aktivnosti mišljenja, tako bi se moralo svakog dana posle svake kafe-pauze uvek nanovo krenuti od početaka. Ovi tragovi ipak pomažu, da se nadovežemo na prošle događaje mišljenja, da ih sebi učinimo svesnim, i da ih produžimo. Time ima telesno-duševna organizacija fundamentalni značaj za *postajanje svesnosti i za razvoj*.

Na putu ka dostizanju slobodnog samoodređenja igraju dakle temeljnu ulogu prvi stupnjevi tih kroz mozak ili uopštenije: kroz telesno-duševnu organizaciju posredovanih doživljaja. Oni ipak ne služe samo neposrednom postajanju svesnosti i izgrađivanju sposobnosti čoveka koji teži individualnoj autonomiji, već oni istovremeno obrazuju svesno-empirijsku bazu nekog podesnog istraživanja njihove veze sa neurofiziološkim procesima.

¹ „Mozak“ se ovde upotrebljava kao zamena za sve funkcije fizičko-telesne organizacije. Svakako bi bilo primerenije govoriti o telesno-duševnoj organizaciji, jer je u procesima o kojima se diskutuje uvek prisutno i duševno učešće. Ali takva diferencijacija prevaziđa granice ovog eseja.

² Ove tvrdnje je već pre nekog vremena provokativno, pregnantno i protivrečiči sebi izložio Hans Albert: „Jedan od bitnijih rezultata ovih istraživanja mogao bi se formulisati kao *teza o ne-egzistenciji nekog ‘čistog um’*, ako pod tim treba shvatiti mišljenje, koje je u suštini slobodno od svih uticaja vitalnog, motivacionog i socijalnog karaktera, tako da se za tumačenje njegovog funkcionisanja principijelno mogu apstrahovati faktori ove vrste. ... Um je u svakom obliku socijalno-kulturni odgojni proizvod na vitalnoj osnovi.“ (Hans Albert: *Traktat o kritičkom umu*, Tübingen 1991, 111 str.). Na promišljen način proklamuje ovde jedan misaoni subjekat svoju vlastitu ograničenost i ne primećuje, da je za to potrebna neograničenost njegove vlastite sposobnosti prosuđivanja: Dokazivati svoju vlastitu ograničenost znači, nju u istom dahu ukinuti.

³ Ja ovde svesno ne biram nijedan matematički primer, mada je na nekom takvom verovatno najjednostavnije demonstrirati stanje stvari, kao što svako sam sebi može da učini jasnim na primeru pojma kruga ili trougla. Matematički primjeri ipak imaju taj otežavajući nedostatak, što bi se moglo pomisliti, da bi samo tu bilo moguće jasno i sadržajno (čisto) mišljenje. Ovo ipak nije slučaj.

⁴ Ne mora se upuštati u puko špekulativne hipoteze ove vrste, „ipak bi to moglo biti, da čisti sadržaji mišljenja bivaju stvoreni od X ili od Y“, pri čemu su X i Y u svojim funkcijama za mišljenje bilo koji ne direktno iskustveni,

dakle za ovo svrhovito određenje samo izmišljeni faktori (kao na primer mozak, vaspitanje). Pogledaj takođe R. Ziegler: *Čisto mišljenje i čisti pojmovi: prigovori i pobijanja*, u: *Godišnjak za antropozofsku kritiku 2004*, tom 12, Izdavačka kuća Novalis, edicija trithemius, Schaffhausen 2004, 71 – 118 str.

⁵ U takozvano padanje-paralisanje svesti ja ovde ne mogu da ulazim (vidi na to R. Štajner: *O zagonetkama duše* GA 21, Izdavačka kuća Rudolf Štajner, Dornah 1983. Poglavlje IV. 3). Ono ipak ne zatiče ni sadržaj mišljenja ni delatnost mišljenja, nego samo *apstraktnu formu* postajanja svesnosti sadržajâ mišljenja.

⁶ Pogledaj za to Rudolf Štajner: *Filozofija slobode*, GA 4, Izdavačka kuća Rudolf Štajner, Dornah 1995, [tj. novo izdanje „Wort“-a sa Izdavačkom kućom „Krug“, Beograd 2015. prim. prev.] IX poglavljje, 4. pasus. Štajner u III poglavljju ove knjige *naziva te tragove*, ukoliko se oni tiču direktno toka i prošlog procesa mišljenja, „*posmatranje mišljenja*“.

⁷ Uporedi Walter van Laack: *Bez duha se malo toga razvija! II. Osuđen na neslobodu? Jedan malo drugačiji uvid Libetovih eksperimenata*, u „Die Drei“, 3/2005, 25 str. i dalje.

⁸ Vidi osim toga G. Gutland: *Tragovi čovekove svesti – izgrađujući – i razgrađujući procesi kod razvoja svesti*, Merkurov štap, 1994, sveska 3, 256 – 268 str. kao i W. Schad (izd.): *Čovekova nervna organizacija i socijalno pitanje* (deo 1 i 2), Štutgart: Freies Geistesleben 1991.

Beleška o autoru

Renatus Ziegler, rođen u Bazelu 1955. Diploma iz matematike i teorijske fizike na ETH u Cirihi. Promocija 1985. o geometrijskoj mehanici na univerzitetu u Kaselu. Delatnost i istraživanje u matematici, učenju saznanja i etičkom individualizmu. Od 2001. god. angažovan je u istraživanju raka u okviru komplementarne medicine. – Adresa: Udruženje za istraživanje raka, Institut Hiscia, Kirschweg 9, CH- 4144 Arlesheim.

renatus.ziegler@hiscia.ch

Preveo Siniša Nikolić

N. Milošević, decembar 2015.

